

| **Cultuurgeschiedenis** | Cottische Alpen |

uit Bergen Magazine, 2010, nr.4

© Bergen Magazine

<http://bergwijzer.nl/magazine>

Waar de tijd

DE ZONNEWIJZERS VAN BELLINO

nooit stilstaat

Zonnewijzers kleuren het straatbeeld van Bellino in Val Varaita, een dal in de Italiaanse regio Piemonte. Ze sieren kerken en huisgevels, zuilen en schoorstenen. Je vindt ze in de gehuchten in de vallei, maar ook op afgelegen zomerboerderijen, te midden van de almen. Kleine kunstwerkjes zijn het, waarop je maar niet uitgekeken raakt. **TEKST & FOTO'S** IGNACE FERMONT

Bellino groepeert tien dorpjes en gehuchtjes in het bovendal van de Varaita, ruim honderd kilometer ten zuidwesten van Turijn. Eind jaren negentig besliste de gemeente om alle zonnewijzers op haar grondgebied een flinke opknappbeurt te geven. Een broodnodige ingreep, want vele bleken er erg aan toe te zijn. Het project, Bellino Solare genoemd, kreeg de steun van Europa. Enkele jaren later waren meer dan dertig zonnewijzers met veel zorg gerestaureerd. Volgende stap was het ontsluiten van dat unieke erfgoed voor het grote publiek. Er verscheen een kleine gids over het patrimonium van Bellino, in het dorpje Celle opende een *Museum van de Tijd en van de Zonnewijzers* zijn deuren, en de gemeente zette een parcours uit langs alle zonnewijzers.

De wandelroute volgt de vallei stroomopwaarts, van gehucht naar gehucht. Onderweg valt er zoveel te ontdekken dat je er maar beter een hele

dag voor uittrekt. Elke zonnewijzer is uniek, een kunstwerkje op zich. De meeste dateren uit de negentiende of het begin van de twintigste eeuw, maar de oudste is van het jaar 1735. Eén ding hebben ze gemeen: hun eenvoud. Ze zijn niet al te groot, hebben meestal een vierkant vlak en zijn strak vormgegeven, zonder al te veel tierelantijntjes. Rozetten, sterren en gestileerde plantenmotieven zijn de belangrijkste ornamenten. Spitse spreuken trekken de aandacht: vaak over de zon en de wolken, het voortschrijden van de tijd, of de onvermijdelijke dood. De tekst is nu eens in het Latijn of het Italiaans, dan weer in het Frans of het Occitaans. Niet verwonderlijk, want de grens met Frankrijk is vlakbij. Bellino ligt op een kruispunt van talen en culturen.

Vergane rijkdom

Dat Bellino nog meer in petto heeft wordt snel duidelijk als je van het ene dorpje naar het andere wandelt. Vooral in de steegjes van Celle is het heerlijk verdwalen: opvallend grote en robuuste natuurstenen huizen, prachtige muurschilderingen op verweerde gevels, bepleisterde steunpilaren die ver overhangende daken ondersteunen. Alles straalt er langvervlogen rijkdom uit. Een parel van een bergdorp, zonder overdrijving een van de mooiste van Piemonte.

“Dat de huizen in Bellino zo fraai ogen, heeft twee redenen”, zegt Maddalena Richard, conservator van het zonnewijzermuseum in Celle.

“Ten eerste: de uitgestrekte weilanden in het bovendal van de Varaita maken Bellino uitermate geschikt voor de veeteelt. Iedereen had hier vrij veel dieren. Om al dat vee en de grote voorraden hooi een plek te geven, hadden de mensen een grote woning nodig. Tweede reden is dat Bellino vroeger langs een belangrijke doorgangsroute naar Frankrijk lag. Er kwamen nogal wat reizigers voorbij, en die brachten natuurlijk geld in het laatje. Winkels en herbergen, hoefsmeden en schoenmakers ... Celle had het vroeger allemaal. De welvaart van toen weerspiegelt zich in de architectuur.” Nu is er niets meer te merken van al die bedrijvigheid. Op straat lopen nauwelijks mensen rond, en de meesten zijn hoogbejaard. Bellino telt nog zo'n honderdvijftig bewoners, tien keer minder dan honderd jaar geleden. De uittocht begon op het eind van de negentiende eeuw: veel mensen gingen hun geluk beproeven in Zuid-Frankrijk. Na de Tweede Wereldoorlog volgde een tweede migratiegolf, naar Turijn en andere steden in de Povlakte. “Maar de emigranten knipten de band met Bellino nooit helemaal door”, benadrukt Maddalena. “Hun huis verkochten ze niet, het bleef in de familie. Heb je al gemerkt dat sommige auto's hier een Franse nummerplaat hebben? Dat zijn de kleinkinderen van emigranten die hun vakantie komen doorbrengen in het huis van hun grootouders. Het bloed kruipt waar het niet gaan kan.”

ijfermont@bergenmagazine.nl

Bellino is een groepering van tien dorpjes en gehuchtjes in het bovendal van de Varaita. Ze ademen een sfeer van vergane glorie uit. In de prachtige steegjes van Celle is het heerlijk verdwalen. Sinds 2000 zijn in heel Bellino meer dan dertig zonnewijzers op de muren van gebouwen gerestaureerd. Een thematische wandelroute leidt de wandelaars langs alle exemplaren.

Chemin Royal. "Sommige zonnwijzers waren een soort service voor de vele reizigers die door Bellino trokken", aldus Maddalena Richard. Dat geldt ook voor de grote zonnwijzer op de voorgevel van het kapelletje bij Chiazale. Vreemd, want de kapel staat met haar rug naar de weg gekeerd en komt aan de voorkant uit op een weide. De verklaring is eenvoudig: de huidige weg werd pas in 1937 aangelegd. Tot dan passeerde de dalweg wel degelijk vóór de kapel. Die oude weg – niet meer dan een muilezelpad - werd met enige overdrijving *Chemin Royal* genoemd. Het was een belangrijke doorgangsweg naar Frankrijk, die via de Col de l'Autaret naar het dal van de Ubaye voerde.

Schoorsteen. Zwarte lijnen en cijfers op een witte achtergrond. Geen tekst, geen afbeeldingen: eenvoudiger kan een zonnwijzer niet zijn. Vooral de locatie is merkwaardig: op het dak van een alleenstaande boerderij. Men ontdekte hem per toeval, tijdens een opknappbeurt van drie andere zonnwijzers op hetzelfde gebouw in Grange Melezé. Tijdens de restauratiewerkzaamheden kwamen wel vaker zonnwijzers aan de oppervlakte waarvan men het bestaan vergeten was. Sommige waren overschilderd of gingen schuil onder een laag pleister. Het gebeurde zelfs dat de ene zonnwijzer boven de andere aangebracht werd. Een zonnwijzer was eerst en vooral een gebruiksinstrument. Was hij versleten, dan verving men hem door een andere in plaats van hem te repareren.

Occitaans. Het kost enige moeite om deze mooie zonnwijzer te vinden. Hij bevindt zich op een steunpilaar aan de achterkant van een huis aan de rand van het dorpje Celle. *Lou soulei nais per tuchi* is Occitaans en betekent: de zon gaat op voor iedereen. De meeste mensen in Bellino praten Occitaans, een Romaanse taal die nauw verwant is aan het Catalaans. Van de middeleeuwen tot de achttiende eeuw was het de dominante taal in grote delen van Zuid-Frankrijk, van de Alpen tot de Pyreneeën. Maar na de Franse Revolutie werd deze *langue d'oc* verdrongen door het Frans. In de geïsoleerde bergdalen in het westen van Piemonte hield het Occitaans beter stand. De taal en cultuur beleven er de laatste decennia een revival. In 1999 erkende de Italiaanse regering het Occitaans zelfs als minderheidstaal. Toch zijn er maar twee zonnwijzers met een Occitaanse spreuk.

Zomerboerderijen. Veel gezinnen ruilden vroeger in het voorjaar hun huis in het dorp voor een hoger gelegen boerderij op de bergflank. Pas rond Allerheiligen keerden ze naar het dal terug. De boerderijen staan soms alleen, soms vormen ze kleine gehuchtjes, *granges* genoemd. Het zijn volwaardige woningen, compleet met stal en hooizolder. Ze zijn ingericht om er voor een langere periode te verblijven. Om te hooien en te werken in de moestuin en op de akker. De ligging pal op het zuiden maakte het mogelijk om op vrij grote hoogte nog groenten en graan te telen. Dat verklaart ook waarom vele een zonnwijzer hebben, zoals deze boerderij in Grange Cröset, op ruim 2200 meter hoogte.

“Sine sole sileo”

(Zonder zon zwijg ik)

Equinox. De oudste zonnwijzer van Bellino siert een huisgevel in het gehucht Rubiera. De lelies in de hoeken verraden Franse invloed, het rozet is een belangrijk element van de Occitaanse iconografie. Deze zonnwijzer wijkt op twee punten af van de meeste andere. Eén: de schaduwstaaf staat loodrecht op het oppervlak van de zonnwijzer, terwijl de meeste andere zonnwijzers een zogenaamde poolstijl hebben, een schuine schaduwstaaf die naar de poolster wijst, parallel met de aardas. Bij het tweede type zonnwijzer duidt de hele schaduwlijn het uur aan. Bij het eerste type telt alleen het puntje van de schaduw mee. Tweede bijzonderheid: van deze zonnwijzer kan je meer aflezen dan alleen maar het uur. Dwars door de uurlijnen loopt namelijk een equinoxlijn. Als het puntje van de schaduw die lijn volgt, staat de zon loodrecht op de evenaar. Dat gebeurt rond 20 maart en 23 september. Bij het begin van de lente en de herfst dus.

Zonnetijd. *Sine sole sileo*, zonder zon zwijg ik. Een toepasselijke spreuk voor een zonnwijzer. Op de foto schijnt de zon wel. De schaduw van de zonnwijzerstaaf valt tussen twee uurlijnen: die van 12 en 1 uur. Toch is het op dat moment al 14.19 uur, volgens de klok. Constructiefoutje?

Toch niet. Oude zonnwijzers meten namelijk de zonnetijd of lokale tijd: het is 12 uur wanneer de zon op haar hoogste punt staat. Dat moment verschilt van plaats tot plaats: hoe meer naar het oosten, hoe eerder het middag is. Vroeger had elke plaats dus zijn eigen tijd. Onder andere door de opkomst van de spoorwegen werd deze situatie onhoudbaar en is men de wereld gaan indelen in tijdzones waarbinnen alle klokken gelijk gezet werden. Luca Roux, de maker van deze zonnwijzer op een boerderij in Grange Combe Inferiore, was misschien wel de bekendste *gnomonista* (zonnwijzermaker) van Bellino. Zijn handelsmerk: achtpuntige sterren- en bloemenmotieven. Ook de zonnwijzer met geïntegreerde duiventil op een andere gevel van de boerderij is van zijn hand.

Zonnwijzer in de schaduw. Een rozet, sterren in de hoeken, plantenmotieven in de rand: dezelfde ornamenten keren telkens weer terug. Ook spreuken die waarschuwen voor de dood komen wel vaker voor. Deze mooie zonnwijzer is één van de negen in het gehucht Chiazale. Vreemd genoeg werpt een balkon de hele dag zijn schaduw over de zonnwijzer. Daardoor functioneert hij niet in de zomer. Is dat een probleem? Neen, want de bewoners van het huis verbleven in de zomer niet in het dorp, maar hogerop, in hun zomerboerderij. Ze woonden alleen in het dorp tijdens de donkerste maanden van het jaar. En dan doet de zonnwijzer het wel, want in de winter staat de zon veel lager. ■